

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.24 (477)

КРИКУШЕНКО О. Г.,

**генерал-майор внутрішньої служби, начальник управління
Державної пенітенціарної служби України в Харківській області**

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ: ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Анотація. У статті досліджується історичний досвід і практика міжнародного співробітництва у сфері виконання кримінальних покарань. Визначено систему основних чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та які є частиною національного законодавства України. Наводяться приклади правового регулювання в означеній сфері окремих країн світу та загальна характеристика їх пенітенціарних систем. Формулюються проблеми вивчення й використання зарубіжного досвіду в пенітенціарній діяльності органів та установ, які належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України.

Ключові слова: кримінальне покарання, засуджені й ув'язнені, пенітенціарні установи.

Постановка проблеми. Наприкінці минулого сторіччя Україна, поновивши свій статут незалежної, суверенної, правової, соціальної, демократичної держави, зробила свій вибір входження до Європейського співтовариства, який обумовлює її шлях до перебудови майже всіх правових інститутів держави й суспільства згідно зі змістом і вимогами міжнародно-правових актів, які містять врегульовані міжнародним правом норми та принципи і які після надання згоди Верховної Ради України на їх обов'язковість стають частиною національного законодавства України. За часи незалежності договірна правова база України про правову допомогу

становить 45 двосторонніх міжнародних договорів; 14 договорів про правову допомогу часів колишнього СРСР; 20 багатосторонніх міжнародних договорів, серед яких значна кількість актів, які стосуються окремих категорій громадян, а саме ув'язнених на термін досудового слідства й судового розгляду, а також засуджених до позбавлення волі [1].

Необхідність вивчення та дотримання міжнародно-правових норм, які закріплюються також у законах іноземних країн, обумовлюється стрімким зростанням міграційних процесів, які в окремих випадках мають негативні наслідки для громадян України. Тільки згідно з даними Департаменту інформаційної політики Міністерства закордонних справ України лише в 2012 р. в іноземних пенітенціарних закладах перебувало близько 3 тисяч громадян України [2].

Без сумніву, кількість наших співвітчизників, які на цей час у будь-якому статусі утримуються в місцях ув'язнення інших країн, значно більша, що повинно спонукати відповідні державні інституції до більш ефективного пошуку засобів міжнародної правової допомоги в означеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що багато вчених і практиків, як вітчизняних, так і зарубіжних, звертали увагу на проблеми міжнародного співробітництва в галузях наук кримінально-правового комплексу. Серед них можна назвати таких: М.Ф. Анісімова, Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Бандурка, В.С. Батир-Гореєва, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, М.Г. Вербенський, В. Стерн, Т.А. Денисова, Д.С. Мак-Клеллан, В.М. Др'юмін, Н.Г. Калашнік, Л.В. Кнодель, О.Г. Колб, Н. Кристи, В.А. Львовчкін, М.П. Мелентьєв, К.Н. Морісюк, В.П. Петков, Г.О. Піскорська, Г.О. Радов, М.В. Романов, В.П. Севостьянов, С.І. Скоков, А.Х. Степанюк, В.О. Туляков, В.М. Трубніков, І.В. Штанько, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець, О.Н. Ярмиш, М.П. Яцишин та інші. Проте цілеспрямованому, системному висвітленню проблем вивчення й використання міжнародного досвіду виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі в працях вищевказаних вчених-теоретиків і практиків приділялось недостатньо уваги.

Ці проблеми були визначені серед пріоритетних у Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, яка була схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012 та Пріоритетними напрямками наукового забезпечення діяльності органів та установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, які були затверджені наказом Державної пенітенціарної служба України від 4 січня 2013 р. № 8/ОД-13.

В умовах існуючої в країні соціально-політичної, економічної й загальногуманітарної кризи, на жаль, відповідна Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на 2013–2017 рр.» від 29 квітня 2013 р. № 345, яка передбачала належне організаційно-правове, інформаційне, фінансове й матеріально-технічне забезпечення означеного процесу реформування, втратила чинність на підставі Постанови Кабіне-

ту Міністрів України «Про деякі питання оптимізації Державних цільових програм і національних проєктів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність деяких актів Кабінету Міністрів України» від 5 березня 2014 р. № 71 [3].

Мета статті. Зміна часу, соціально-економічного стану, внутрішньо- та зовнішньополітичних умов існування держави й суспільства вимагає більш ретельного та виваженого ставлення до означених вище проблем. Спробам їх вирішення присвячується наша стаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальна проблема вивчення й використання міжнародного досвіду виконання кримінальних покарань полягає в тому, що в сучасному світі державні інституції, до яких відносять в'язничні відомства, мають складну систему побудови, політико-правову основу й організаційно-управлінську структуру, відображають політико-адміністративні, соціально-економічні, релігійно-етнічні, культурні, географічні, територіальні й інші особливості кожної окремої країни. Тому спроби міжнародної спільноти або регіональної групи країн із відносно рівними умовами існування розробити та втілити тотожні моделі функціонування будь-якої державної інституції, зокрема пенітенціарної системи, завжди будуть мати рекомендаційний характер і будуть неспроможні усунути реально існуючу нерівність у будь-якій сфері життя різних країн світу.

Ще наприкінці XIX ст. всесвітньо відомий економіст Ф. Енгельс вказував, що усунення будь-якої соціальної й політичної нерівності – сумнівна ідея, оскільки між окремими країнами, областями й навіть місцевостями завжди буде існувати нерівність у життєвих умовах, яку можливо звести до мінімуму, проте ніколи не вдасться усунути повністю [4, с. 5–6].

Навіть Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., яка є найбільш авторитетним і загальновідомим джерелом міжнародних норм у сфері захисту прав людини, містить завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи й держави [5].

Такий підхід застосовується також в інших міжнародно-правових актах, які закріплюють правила, стандарти та принципи поведінки з ув'язненими, засудженими або затриманими особами: Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), які ратифіковані в Україні в 1973 р., Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими (1955 р.), Європейські пенітенціарні правила (переглянутий текст Європейських мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими) в останній редакції 2006 р. (не мають статусу норм міжнародного права, проте визнаються на міжнародному рівні як такі, що утворюють прогресивне розуміння пенітенціарної системи як цілісної соціальної організації й механізму її служіння інтересам суспільства й держави), Європейська конвенція із запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню (ратифікована Законом України від 24 січня

1997 р. № 33/97-ВР), Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.) (ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР), Європейська Конвенція про передачу засуджених осіб (ратифікована Законом України від 3 квітня 2003 р. № 718-IV).

Обравши шлях на вступ до Європейського Союзу, Україна повинна сприйняти норми та стандарти цих держав, а також максимально використати їх позитивний досвід, у тому числі під час виконання кримінальних покарань та інших примусових заходів, пов'язаних із позбавленням волі.

Варто зауважити, що майже всі положення більшості міжнародно-правих актів ООН і Ради Європи у сфері захисту прав людини знайшли відображення в багатьох статтях Конституції України 1996 р. (ст. ст. 3, 8, 9, 21, 24, 26, 28, 29, 43, 55, 56, 57, 61, 62, 63) [6]. Проте питання розробки надійного й ефективного механізму реалізації цих положень у відповідних галузях законодавчого врегулювання залишаються невирішеними, зокрема питання поліпшення стану захисту прав і свобод людини в місцях позбавлення волі.

Невипадковим є те, що 4 листопада 2013 р. під егідою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини створена постійно діюча міжвідомча Робоча група з питань напрацювання та реалізації спільних заходів, спрямованих на поліпшення стану захисту прав і свобод людини в місцях несвободи, до яких відносяться, зокрема, слідчі ізолятори, виправні й виховні установи, які належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України. До складу цієї групи ввійшли представники від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Адміністрації Президента України, Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Державної пенітенціарної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Міністерства оборони України та Генеральної прокуратури України.

Головним завданням цієї групи є напрацювання стандартів тримання осіб у місцях несвободи, розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, приведення її у відповідність до вимог міжнародних стандартів і практики Європейського суду з прав людини.

Щодо останньої, то вона характеризується такими даними. З 1997 р. по 2010 р. до Європейського суду з прав людини надійшло 26 955 заяв від позивачів – громадян України. До 2011 р. було винесено 822 ухвали Європейського суду з прав людини проти України про задоволення позовів. Станом на 30 листопада 2014 р. на розгляді в Європейському суді з прав людини вже перебувало 13 600 справ проти України. Тільки в 2010 р. з Державного бюджету України на користь позивачів було сплачено 29 174 853 грн; у 2011 р. – 25 021 734 грн; у 2012 р. – 39 002 553 грн; у 2013 р. – 84 980 120 грн; у 2014 р. – 169 817 007 грн [7]. Постає декілька питань: що спонукає гро-

мадянина України шукати захисту своїх прав у Європейському суді з прав людини та хто несе персональну відповідальність за вказані витрати з Державного бюджету України? Питання, пов'язані з виконанням рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні, врегульовані Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV, який не має аналогів у держав-учасниць Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [8].

Можна позитивно оцінювати вищезначене організаційне утворення та вважати його першим кроком до створення загальнодержавного національного превентивного механізму у сфері захисту прав засуджених та ув'язнених, проте його дорадчі повноваження не створюють підстав для реального впливу на законотворчу та правозастосовну діяльність відповідних державних інституцій. Наприклад, у Польщі Головну раду з пенітенціарних питань очолює особисто Прем'єр-міністр Польщі; до її складу входять усі перші особи міністерств і відомств держави, які спроможні приймати в межах своєї компетенції своєчасні й необхідні рішення й особисто відповідати за результати їх виконання [9, с. 117].

Як вказує Генеральний секретар міжнародної неурядової громадської організації «Міжнародна в'язнична реформа» В. Стерн, у деяких країнах здійснюють спроби влаштувати в'язничне життя по-іншому, відповідно до здорового глузду, людяності, гуманізму та справедливості. З ув'язненими поводяться як з особистостями, сподіваються на їх повернення в суспільство, визнають і поважають гідність кожної людини. Такі спроби виникають, деякий час освітлюють в'язничний світ, проте потім зникають у зв'язку зі змінами персоналу або політичного керівництва відомства чи країни [10, с. 14].

Загальновідомо, що спроби проголошення, закріплення або використання ідей гуманізму та справедливості як юридичного засобу, як свідчить історична практика, особливо у сфері державного примусу, завжди недостатньо ефективні й незрозумілі. Будучи за своїм змістом суб'єктивними, оціночними, морально-етичними категоріями, вони часто набувають форм «революційної правосвідомості» або «політичної доцільності», що підкоряє будь-яку правову систему не закону, а політиці, реанімуючи відоме висловлення про те, що право – це воля пануючого класу, спроектована на закон. Зміна пануючого класу зумовлює зміну правової системи, існуючої державної влади, збільшує дистанцію між державою й людиною.

У зв'язку із цим відомий норвезький кримінолог Н. Крісті, порівнюючи дві «тюремні супердержави» – США й Росію, зробив висновок про те, що чим більше територія, населення й могутність держави, тим більша дистанція між державою й людиною. У суспільстві зі слабкими міжособистісними зв'язками значущість пенітенціарної системи постійно зростає [11, с. 81–82].

Інтеграційні та міграційні процеси в країнах Західної Європи поставили на порядок денний не тільки питання про уніфікацію кримінальної й пенітенціарної політики на базі використання позитивного досвіду кожної країни, а й проблеми стабілізації криміногенної ситуації в більшості країн. Це пов'язано зі спрощенням міждержавних переміщень громадян цих країн, що у свою чергу дуже спростило скоєння злочинів та уникнення злочинцями відповідальності на території іншої країни, сприяло певному переходу злочинності з одних країн в інші [12, с. 7–8].

Про це свідчать дані, наведені в порівняльній таблиці, про кількість іноземців, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, або ув'язнених в окремих країнах Європи [13].

Таблиця 1

Інформація про кількість ув'язнених та засуджених в окремих країнах Європи станом на 1 вересня 2012 р.

Країна	Кількість ув'язнених			Строки ув'язнення (у % від загальної кількості)					Соціально-демографічна характеристика			
	Всього	На 100 тис. населення	На 100 місьць	До 1 року	Від 1 до 3 років	Від 3 до 10 років	Більше 10 років і довільно	Середній строк у місяцях	Середній вік	Жінки (%)	Неповнолітні (до 18 років, %)	Іноземці (%)
Англія та Уельс	86048	152,1	94,7	9,9	23,3	32,9	24,5	8,5	31	4,8	1,5	14,9
Італія	66271	111,6	145,4	6,5	21,0	50,9	21,6	10,5	37	4,3	0	35,9
Франція	76407	117,0	117,0	36,5	30,3	20,3	12,8	8,7	31,5	3,5	0,9	18,2
Німеччина	69268	84,6	88,6	43,5	19,8	32,0	4,8	7,6	33,5	5,7	1,4	27,9
Польща	84156	218,4	96,8	27,4	42,3	18,7	6,5	10,9	32	3,2	0,5	0,7
Іспанія	69621	147,3	89,4	8,3	19,4	52,6	19,7	19,0	36	7,6	0	33,6
Україна	151122	332,5	95,9	3,8	16,5	68,5	11,1	38,7	33	6,3	0,9	1,7

Ознайомлення із загальними характеристиками пенітенціарних систем вказаних країн дає можливість для самостійного вивчення й аналізу окремих даних, наведених у таблиці, для використання в наукових дослідженнях загальнокримінологічної та пенітенціарної спрямованості.

Наведені дані про криміногенний склад засуджених та ув'язнених, а також наслідки їх тримання свідчать про нерозмірність деяких показників процесів криміналізації й декриміналізації суспільства, різне ставлення державних інституцій до стану справ у правоохоронній і пенітенціарній діяльності кожної країни. Кожний із наведених показників може бути об'єктом окремого дослідження в галузях наук кримінально-правового комплексу.

Таблиця 2

Інформація про криміногенний склад і наслідки умов тримання засуджених та ув'язнених в окремих країнах Європи станом на 1 вересня 2012 р.

Країна	Загальна кількість ув'язнених і засуджених	Криміногенний склад ув'язнених і засуджених (% від загальної кількості)				Наслідки умов тримання			
		Крадіжки	Наркотики	Розбій та грабїж	Вбивство (замах на вбивство)	Смертність (на 10 тис. осіб)	Суїцид (на 10 тис. осіб)	Щоденні витрати на утримання 1 особи (євро)	Кількість ув'язнених на 1 працівника
Англія та Уельс	86048	16,3	14,5	12,6	10,2	22,5	6,7	110,0	3,0
Італія	66271	5,5	38,8	14,4	16,0	24,6	9,4	123,7	1,8
Франція	76407	-	13,9	19,3	5,8	26,3	15,6	96,03	2,7
Німеччина	69268	21,5	14,1	12,5	7,3	18,0	7,5	110,7	2,6
Польща	84156	25,1	4,1	17,7	7,4	15,6	2,7	19,25	5,3
Іспанія	69621	3,9	25,8	30,7	7,1	28,3	2,4	65	3,7
Україна	151122	31,4	14,9	17,1	14,1	63,6	3,0	3,06	11,1

Висновки. До висновків і пропозицій щодо вивчення та використання міжнародного досвіду виконання кримінальних покарань, на нашу думку, варто віднести такі:

- з метою вдосконалення діяльності Державного національного превентивного механізму у сфері захисту прав засуджених та ув'язнених створити в його структурі центр вивчення, узагальнення й систематизації міжнародного досвіду виконання кримінальних покарань;
- за ініціативою та допомогою наукової громадськості, неурядових правозахисних організацій, відповідних державних інституцій сприяти створенню в структурі Державної пенітенціарної служби України окремого спеціалізованого Науково-дослідного інституту, як це було передбачено Державною цільовою програмою реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на 2013–2017 рр.;
- переглянути вітчизняні стандарти освіти в навчальних закладах юридичного профілю щодо збільшення обсягів вивчення міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини, а також зарубіжного досвіду пенітенціарної діяльності країн Європейського Союзу;
- вивчити доцільність та ефективність практики обміну фахівцями пенітенціарних служб із різних країн для їх тимчасової співпраці (не менше 3 місяців на посадах практичних працівників пенітенціарних органів та

установ) з вивчення та подальшого використання міжнародного досвіду в пенітенціарній діяльності своїх країни.

Література:

1. Департамент міжнародного права та співробітництва Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/4490>.
2. Департамент інформаційної політики Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/press-center/dpk>.
3. Про деякі питання оптимізації Державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 березня 2014 р. № 71 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>.
4. Энгельс Ф. Письмо А. Бабелю / Ф. Энгельс // Маркс К. Сочинения : в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Издательство политической литературы, 1955–1974. – Т. 19. – 1961. – с. 1–8.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/document/udhr>.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2014 р. від 14 січня 2015 р. № 12.0.1-9/168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minjust.gov.ua/file/43560>.
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
9. Калашник Н.Г. Пеналогія: виконання покарань у світі / Н.Г. Калашник, Н.С. Калашник. – Запоріжжя : КСК ; Альянс, 2014. – 260 с.
10. Стерн В. Гріх проти майбутнього (фрагменти) / В. Стерн. – М. : PRI, 2000. – 130 с.
11. Крісті Н. Зручна кількість злочинів / Н. Крісті ; пер. з англ. О.С. Матерновської. – СПб. : Алетейя, 2006. – 184 с.
12. Пшеничний І.В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І.В. Пшеничний ; НАВС України. – К., 2000. – 18 с.
13. Пенітенціарна система країн-членів Ради Європи (м. Страсбург, 28 квітня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.pc-cp/space/documents/pc-cp\(2014\)5PC-CP\(2014\)5](http://www.pc-cp/space/documents/pc-cp(2014)5PC-CP(2014)5).

Крикушенко А. Г. Международный опыт исполнения уголовных наказаний: проблемы изучения и использования

Аннотация. В статье исследуется исторический опыт и практика международного сотрудничества в сфере исполнения уголовных наказаний. Рассматривается система основных действующих международных договоров, согласие на обязательность которых дана Верховной Радой Украины и которые являются частью национального законодательства Украины. Приводятся примеры правового регулирования в указанной сфере отдельных стран мира, а также общая характеристика их пенитенциарных систем. Формулируются проблемы изучения и использования зарубежного опыта в пенитенциарной деятельности органов и учреждений, которые принадлежат к сфере управления Государственной пенитенциарной службы Украины.

Ключевые слова: уголовное наказание, осужденные и заключенные, пенитенциарные учреждения.

Krikushenko A. International experience in the execution of criminal penalties: the problem of learning and use

Summary. The article examines the historical experience and practice of international cooperation in the field of execution of criminal sanctions. Consider a system of key players of international treaties accepted as binding by the Parliament of Ukraine is given and which are part of the national legislation of Ukraine. Provides an expanded list of scientific information and public sources that describe the state and degree of scientific development problems of learning and use of foreign experience in comparable parameters functioning of the penal systems of European countries. Are examples of legal regulation in this sphere of individual countries: England and Wales, Germany, Italy, Spain, Poland, France, as well as a general description of their prison systems. Analyzed the organizational and legal basis for the creation and functioning of the national social and political preventive mechanism of realization of constitutional norms and principles in the penal legislation of Ukraine, as well as in the activities of bodies and penal institutions. Draws attention to the impact of integration and migration processes on the crime situation in the European Union. We formulate the problem of learning and use of foreign experience in the prison of the organs and institutions that belong to the management of the State Penitentiary Service of Ukraine, as well as promising from the point of view of the author, suggestions to improve the process of execution and serving of criminal punishment of imprisonment based on a study international experience and to improve the state in the protection of human rights and freedoms in prisons.

Key words: criminal penalties, convicted prisoners, prisons.